

ILZE BIČEVSKA

Svinēsim Ziemassvētkus pēc senām tradīcijām!

Ar jautru vakarēšanu, rotaļām, kūču ēšanu, puzuru un masku taisīšanu noslēdzās Jēkabpils Kultūras pārvaldes projekts «Saules gadskārtas Jēkabpilī».

Tā noslēdzošo nodarbību «Ko mēs, bērni, darīsim Ziemassvētku vakarā?» vadīja Līvānu folkloras kopas «Ceiruleits» un latviskās dzīvesziņas pulciņu vadītāja, Līvānu novada tradicionālās kultūras atbalsta centra izveidotāja, Dienvidlatgales novada bērnu un jauniešu folkloras kopu koordinatore un folkloriste Anna Kārkle. Viņai palīdzēja divi «Ceiruleiša» muzikanti Māra un Mairis, vadot rotaļas akordeona un vijoles mūzikas pavadībā.

Pie Ziemassvētku galda ar tīru dvēselīti

Jēkabpils Tautas nama Baltajā zālē uz šo nodarbību lieli un mazi pulcējās vienā no Adventa laika nedēļas nogalēm, lai iemācītos lietas, ko savulaik labi prata un pārzināja mūsu senči.

— Gan mūsu dzimtā, gan, domāju, arī citās ģimenēs Ziemassvētki ir visskaistākie svētki, jo tas ir laiks, kad visi sapulcējas kopā. Kādiem šie svētki notiek kristīgās, kādiem — tautiskās tradīcijās, bet, piemēram, Latgalē patlaban tās ir savijušās kopā. Pirms šiem svētkiem darāmi vairāki darbi: pirmkārt, jāsakārto māja un jāatbrīvojas no visa vecā un liekā. Tāpat Ziemassvētku dienā obligāta ir pirts, lai pie galda saimes ļaudis sēd ar tīru dvēselīti. Svētku vakariņas sākas ar lūgšanu. Galdu klājot, zem galdauta liekam sienu. Tas ir kā simbols Jēzus bērniņam, kurš piedzima kūtī, silītē, kas bija izklāta ar sienu. Pie galda dalām oblātas, kas simbolizē savstarpējo dalīšanos ar mīlestību. Protams, galds tiek rotāts, un viena no vienkāršākajām Ziemassvētku maltītes galda rotām ir svecītes, saspraustas ābolā, kas dekorēts ar egļu zariņiem, jo egle no mājas atvairā ļaunumu. Jūs gan jau būsiet dzirdējuši, ka Ziemassvētku vakarā galdā liekami deviņi ēdieni.

Protams, mūsdienās ar tiem nav problēmu, un gan jau cienasta sanāk pat krietni vairāk. Bet noteikti Ziemassvētku galdā jābūt štovētiem kāpostiem, zirņiem un pupām. Mūsu pusē gatavo arī kvasu no kaltētām maizes garoziņām, kam pievienotas rozīnes, — stāsta A. Kārkle.

Saldās kūčas jeb dzīvie graudi

Viens no tradicionālajiem senlatviešu ēdieniem Ziemassvētkos ir kūčas — saldā labība jeb dzīvie graudi.

— Tiku paskatījusies internetā. Par kūcām tur ziņu maz. Atradu, kā tās gatavo Kurzemē, kur tām klāt liek gaļu, bet Latgalē kūčas ir saldās, un tās galdā liekamas 24. decembrī kā pirmais ēdiens. Mūsu pusē tas tā arī saucas — salda vakars, — stāsta A. Kārkle.

Arī visi projekta «Saules gadskārtas Jēkabpilī» noslēdzošā pasākuma dalībnieki varēja nogaršot kūčas, ko bija sagatavojusi un līdzī paņēmusi nodarbību vadītāja.

A. Kārkle labprāt dalījās kūču receptē arī ar BD lasītājiem. Šo seno recepti viņa ir mantojusi no sava vectēva māsas Domicelijas Vaivodes. Tātad, kā pagatavot kūčas?

Blodā ieber iztīrītus kviešu graudus (lai sanāk vairāk nekā puse no piecu litru katla). Tos aplej ar ūdeni un labi izmērcē. Parasti jāmērcē divas dienas. Graudus rūpīgi nomazgā vairākos ūdeņos.

Piecu litru tilpuma zupas katlā ieber graudus un aplej ar ūdeni. Liek vārīties, pieber divas ēdamkarotes sāls. Vāra, kamēr graudi kļūst mīksti.

Sīrupu gatavo atsevišķi. Tāda paša tilpuma katlu piepilda pilnu ar ūdeni. Liek vārīties. Pievieno 0,5 l medus, 4 krustnagliņas, 3 kanēļa standziņas. Pēc vajadzības pieliek arī cukuru. Lai sīrups iegūtu dzeltenu nokrāsu, tam pievieno grauздētu cukuru. Gatavas kūčas liek blodiņā, pārlej ar sīrupu un ēd.

Kas ir «postnī peirāgi»?

— Ziemassvētkiem cepa arī speciālus pīrāgus, kurus Latgalē daudzviet sauca «postnī peirāgi». Tos, tāpat kā kviešu graudus, aplēja ar to pašu sīrupu, kuru lietoja, ēdot kūčas, — stāsta A. Kārkle.

«Postnī peirāgu» recepte»: 250 ml remdena piena, 1 sakulta ola, 2 ēdamkarotes olīveļļas, 2 ēdamkarotes magoņu sēklu, 1 šķipsniņa sāls, 2 ēdamkarotes cukura, 7 g sausā ātras darbības rauga, 500 g kviešu miltu. Visas sastāvdaļas sajauc un veido mīklu. Mīca vismaz piecas minūtes. Mīklu izveltnē garā lentē, sagriež gabaliņos, veido pīrādziņus un cep.

— Nu jau aizmirstībā aizgājusi tradīcija pirms Ziemassvētkiem ievērot gavēni. Bet tāda bija. Mūsu mājās gavēņa laikā vārīja auzu ķīseli. Tas man gan nepatika, jo no šā ķīseļa smirdēja visa māja, — smejas folkloriste. A. Kārkle arī katram lika pie sirds neaizmirst par zivīm Ziemassvētku galdā un jo īpaši ieteica pievērst uzmanību ticējumam, ka zvīņas no zivs izkaltējamas un liekamas naudasmakā: tad tajā vienmēr turēsies nauda. Un vēl kāds saimnieču triks: kā panākt, lai cūkas galva svētku galdā būtu glīti brūna? Vienkārši! Galva vārāma sīpolu mizās. Un, ja gribas, lai visiem mājiniem sārti vaigi, tad Ziemassvētku galdā liekams arī dzērveņu morss.

Rotaļas un maskas — gan jautrība, gan simboli

Folkloriste A. Kārkle norādīja, ka, protams, nevajag Ziemassvētkus uztvert tikai kā izēšanās pasākumu. Šo svētku vakarā sava vieta ir arī rotaļām, dziesmām un maskām.

Kādas ir populārākās maskas? Viena no tām ir Nāve. Esot ticējums: kurš Ziemassvētkos ar Nāvi dejojis, tas ilgi dzīvos. Vēl populāras ķekatu maskas ir Kaza un Vilks. Kaza simbolizē gaismu, Vilks — tumsu. Abi cīnās savā starpā. Daudzās Ziemassvētku rotaļās Vilks ķer Kazu jeb tumsa ķer gaismu, un pārējie rotaļas dalībnieki Kazai palīdz glābties no Vilka.

A. Kārkle teic, ka rotaļās iešana ir saimes ļaužu izkustināšana, lai nav tā, ka visu vakaru tiek sēdēts pie galda vien. Rotaļas un ķekatnieku izdarības — tā ir arī apkārtējo izjokošana un spēle.

— Katrā ķekatu gājienā jābūt savam barvedim. Mūsu folkloras kopā tā parasti esmu es. Barvedis ieiet mājā un stāsta, ka pa ceļam no ķekatās gājējiem viens ir «nomiris», un nu to vajag apglabāt. «Nelaiķi» ienes mājā, visi to «apraud», bet, kad saime nāk no «nelaiķa» atvadīties, tas klāt pienākušajam aši iešlaksta sejā ūdeni. Vēl tiek izspēlēta Līgavaīņa un Līgavas spēle: te stāsts ir par to, kā smukajai un jaunajai Līgavai pie sāniem tiek pielikts kāds gados vecs Līgavainis. Tad jāpanāk, lai Līgava dabū sev kādu tīkamāku, līdz vecā «krača» vietā stājas kāds jaunāks no saimes ļaudīm. Līgavas lomā parasti iejūtas kāds raženi noaudzis puisis, kuram uzlikta maska ar garām pakulu bizēm.

Tās mājas, kuras Ziemassvētku laikā apciemo ķekatnieki, saņem svētību. Ķekatnieki atnes laimi un prieku. Atceros, kā reiz bijām ķekatās pie kādas pensionētas skolotājas, kura parasti savu ikdienu vadīja vientuļi. Kundze pat apraudājās, kad paviesojāmies pie viņas: mūžību neviens neesot ciemos nācis, bet te — ķekatnieki... — stāsta A. Kārkle.

Latviešiem ir pašiem savas maskas

«Ceiruleiša» dalībnieki maskas taisa paši. Tam noder papīra masa, ģipsis, koks, ādu atgriezumi un pakulas. Reiz, braucot mājās no masku festivāla Bulgārijā, Līvānu folkloristi piestājuši kādā tirdziņā, kur vietējie tirgojušies ar ādu atgriezumiem.

— Latvieši izpirka visus — noderēs maskām! Es pati Līvānos esmu vislielākā vācēja. Uz skolu, kur strādāju, zinātāji man piegādā dažādas lietas, un no savāktā laika gaitā tapuši tērpi visādām vajadzībām. Es ar tiem labprāt arī padalos, naudu par to neprasu. Vien prasu, lai pēc tam atdod atpakaļ. Sešus gadus tiku strādājusi kādā ASV skolā. Pievērsu uzmanību un izpētīju, kas ir turienes maskošānās — Helovīna — pamatā. Tā ir mirušo atcere jeb dvēseļu diena. Saviem amerikāņu skolēniem ieteicu šajā dienā labāk aiziet uz tuvinieku atdusas vietām, nevis taisīt šos briesmīgos tērpus. Mans tēvs Latgalē Helovīna maskās tērpušos jokotājus mājā nelaiž vispār un raida prom, sakot, lai pagaida līdz Ziemassvētkiem un tad lai nāk veselī. Mūsu maskošānās būtība ir vēstīt par to, ka vecais mirst, bet jaunais atdzimst. Latviešiem ir pašiem savas maskas, savas tradīcijas, par kurām patlaban būtu laiks atcerēties un atkal celt saulītē, — par tradīciju izpratni stāsta A. Kārkle.

Puzuris — veikls sliktās enerģijas savācējs

Nodarbības laikā A. Kārkle klātesošajiem stāstīja ne tikai par to, kas un kā senču tradīcijās darāms Ziemassvētkos, bet arī kāda tam jēga. Piemēram, puzura loma ir ne tikai kalpot kā rotājumam, bet arī savākt mājas negatīvo enerģiju: tas, piekārts pie griestiem, griežas, tādā veidā noķerot slikto. Tāpēc folkloriste iesaka pēc Ziemassvētkiem puzurus sadedzināt.

Vairākas stundas šo Ziemassvētku darbnīcu laikā klātesošie varēja izbaudīt radošo atmosfēru zinošu cilvēku vadībā: kamēr pieaugušie iemēģināja roku puzuru gatavošanā no niedrēm, ko tiem ierādīja Anna, tikmēr bērni kopā ar Māru un Mairi gāja rotaļās. Puzuru izgatavošana prasīja zināmu uzmanību: niedru materiālam jābūt gludam un gabaliņiem vienādiem, jāzina, kā puzuris saverams un rotājams, bet vislielākā pacietība

bija jāliek lietā, taisot maskas. Kamēr viens no pāra to lipināja kopā, otram bija pacietīgi jāsež un jāļauj par maskas šablonu izmantot savu seju. Kamēr masku veido un kamēr tā nožūst, nedrīkst runāt, jātur ciet acis, jāgaida.

Jāteic — bērni bija ļoti ieinteresēti un pacietīgi. Neapnika ne rotaļas, ne līdz šim neiepazītie darbiņi.

— Projekta «Saules gadskārtas Jēkabpilī» laikā meistardarbnīcas bija par Lieldienu, Jāņu un Mārtiņu tēmām, un katrā reizē tās vadīja cits eksperts: Iveta Tāle, Ilga Reizniece, Gita Girņus un tagad — Anna Kārkle. Projektu visa gada garumā realizēja Jēkabpils Kultūras pārvalde. tā idejas autore ir Kultūras pārvaldes projektu vadītāja Liene Lamba, bet projektu atbalstīja Valsts Kultūrkapitāla fonds. Visas nodarbības apmeklētājiem bija bez maksas. Prieks par to, ka šajā nodarbībā, kas veltīta Ziemassvētkiem, ir sanācis tik daudz bērnu. Kā redzams, viņiem patīk gan darbošanās ar masku un puzuru gatavošanu, gan rotaļās iešana, — stāsta Jēkabpils Kultūras pārvaldes sabiedrisko attiecību speciāliste Ieva Druveniece.